

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю: сучасні виклики та
перспективи»

Виконала студентка групи СЗ-21-2
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

Ганжа Є. А.
(прізвище та ініціали)

Керівник Туболец І. І. к. е. н., доц., доцент
кафедри соціального забезпечення
та податкової політики
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

“ _____ ” _____ 2025 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Ганжі Єлизавети Андріївни
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю: сучасні виклики та перспективи».

Керівник роботи Туболець І. І. к. е. н., доц., доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом УМСФ від “ ” 2025 р. №

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи наукові праці вітчизняних авторів; статистичні дані Державної служби статистики України, Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, Міністерства освіти і науки України; чинні нормативно – правові акти; матеріали періодичних та інтернет-видань.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Теоретичні аспекти соціальної інтеграції осіб з інвалідністю;

2. Аналіз соціальної інтеграції осіб з інвалідністю;

3. Перспективи та шляхи покращення соціальної інтеграції осіб з інвалідністю.

5. Перелік графічного матеріалу 6 таблиць, 1 рисунок.

6. Дата видачі завдання “ _____ ” _____ 20__ р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та закріплення теми кваліфікаційної роботи	Грудень 2024 р. – січень 2025 р.	Виконано
2.	Збір та обробка літературних джерел за темою дослідження	Січень 2025 р.	Виконано
3.	Складання плану роботи	Січень 2025 р.	Виконано
4.	Написання основних розділів роботи	Січень – травень 2025 р.	Виконано
5.	Консультації з науковим керівником	Згідно з графіком консультацій	Виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи, надання її науковому керівнику, отримання відгуку	Травень 2025 р.	Виконано
7.	Підготовка доповіді та демонстраційних матеріалів до роботи	Травень 2025 р.	Виконано
8.	Здача кваліфікаційної роботи на кафедрі	Травень 2025 р.	Виконано
9.	Захист роботи	Червень 2025 р.	

Студент _____
(підпис)

Ганжа Є. А.
(прізвище та ініціали)

Керівник _____
(підпис)

Туболец І. І.
(прізвище та ініціали)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

АНОТАЦІЯ

Ганжа Є. А. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю: сучасні виклики та перспективи.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Робота викладена на 54 сторінках, містить 6 таблиць, 1 рисунок, 1 сторінку додатків. Список використаних джерел містить 45 найменувань.

Зміст анотації: У роботі досліджується соціальна інтеграція осіб з інвалідністю в Україні з урахуванням сучасних викликів. Проаналізовано чинний стан інклюзивності у різних сферах суспільного життя, зокрема працевлаштування та освіти. Розглянуто основні перешкоди, які перешкоджають повноцінній інтеграції, а також механізми державної підтримки, роль громадських і міжнародних організацій. Визначено перспективи розвитку та пропозиції щодо удосконалення політики інклюзії для забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю в українському суспільстві.

Ключові слова: соціальна інтеграція, інвалідність, інклюзивність, працевлаштування, державна підтримка, інклюзивна політика.

ABSTRACT

Hanzha Ye. A. Social integration of persons with disabilities: current challenges and prospects.

Qualification thesis for obtaining the degree of Bachelor in the specialty 232 «Social Security». University of Customs and Finance, Dnipro, 2025.

The qualification thesis consists of an introduction, three chapters, and conclusions. The work is presented on 54 pages, contains 6 tables, and 1 figure, 1 side of accessories. The list of references includes 45 titles.

This thesis investigates the social integration of persons with disabilities in Ukraine, taking into account contemporary challenges. The current state of inclusiveness in various spheres of social life, particularly employment and education, is analyzed. The main barriers hindering full integration, as well as mechanisms of state support and the role of public and international organizations, are examined. Prospects for development and proposals for improving inclusion policies to ensure equal rights and opportunities for persons with disabilities in Ukrainian society are identified.

Keywords: social integration, disability, inclusiveness, employment, state support, inclusive policy.

ЗМІСТ

ВСТУП	7	
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	8
1.1	Поняття та сутність соціальної інтеграції	8
1.2	Основні складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю	13
РОЗДІЛ 2	АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	20
2.1	Аналіз сучасного стану соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні	20
2.2	Проблеми та бар'єри у процесі інтеграції осіб з інвалідністю	25
РОЗДІЛ 3	ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	32
3.1	Досвід зарубіжних країн у соціальній інтеграції осіб з інвалідністю	32
3.2	Інклюзивна освіта та створення безбар'єрного середовища	35
3.3	Програми підтримки працевлаштування та соціального підприємництва	40
ВИСНОВКИ		45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		47
ДОДАТКИ		53

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю є одним із ключових показників розвитку справедливого, інклюзивного та демократичного суспільства. В Україні, яка перебуває в умовах затяжного військового конфлікту, економічної нестабільності та значної трансформації соціального простору, проблема інтеграції людей з інвалідністю набуває особливої актуальності. За офіційними даними, чисельність осіб з інвалідністю постійно зростає, зокрема за рахунок військових дій, що спричиняє потребу в системних змінах державної політики, соціальних інституцій та громадського ставлення. Актуальність теми зумовлена рядом чинників, серед яких:

- зростання кількості осіб з інвалідністю внаслідок війни, у тому числі серед молоді та ветеранів;
- обмежений доступом до освіти, працевлаштування, соціальних і цифрових послуг;
- нерівномірний рівень розвитку інклюзивних практик у регіонах України;
- відсутність комплексної державної політики, орієнтованої на повноцінну участь осіб з інвалідністю в усіх сферах життя;
- необхідність переосмислення соціальної моделі інвалідності з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів.

Мета і завдання роботи. Метою роботи є аналіз сучасного стану соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні та визначення перспектив і напрямів удосконалення інклюзивної політики. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити поняття та сутність соціальної інтеграції;
- окреслити основні складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю;
- проаналізувати сучасний стан соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні;

- провести аналіз проблем та бар'єрів у процесі інтеграції осіб з інвалідністю;
- розглянути досвід зарубіжних країн у соціальній інтеграції осіб з інвалідністю;
- навести шляхи покращення інклюзивної освіти та створення безбар'єрного середовища;
- розглянути програми підтримки працевлаштування та соціального підприємництва.

Об'єктом дослідження є процес соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні. Предметом дослідження є механізми, умови та інституційні чинники, що впливають на реалізацію права осіб з інвалідністю на повноцінну участь у суспільному житті.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз і синтез наукових джерел; статистичний аналіз; методи порівняння та узагальнення; структурно-функціональний та системний підхід; аналіз нормативно-правових документів; кейс-аналіз практичних прикладів.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані закладами освіти, а також розробниками програм з інклюзії для удосконалення механізмів інтеграції осіб з інвалідністю у соціальне та економічне життя.

Інформаційна база дослідження. Інформаційну базу роботи становлять статистичні дані Державної служби статистики України, Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, Міністерства освіти і науки України, наукові праці вітчизняних авторів, чинні нормативно – правові акти, матеріали періодичних та інтернет-видань.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 53 сторінки, включає 7 таблиць та 1 рисунок. Список використаних джерел містить 45 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

1.1 Поняття та сутність соціальної інтеграції

Питання інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя вже давно вийшло за межі виключно соціальної політики, адже це тема, яка безпосередньо стосується кожного, оскільки від того, наскільки суспільство здатне приймати різноманітність, залежить його зрілість, гуманність і ефективність. У реальності ж інтеграція часто залишається не більше ніж гаслом. Особи з інвалідністю продовжують зіштовхуватися з упередженнями, ізоляцією, обмеженим доступом до базових ресурсів, а головне – з байдужістю. Попри задекларовані права та прогрес у нормативному регулюванні, на практиці особи з інвалідністю часто залишаються «на узбіччі» суспільних процесів, що проявляється не лише у фізичних бар'єрах, а й у глибоко вкорінених стереотипах, що формують ставлення до таких людей як до «інших», «особливих», а іноді й «незручних». Проблема не в тому, що вони не хочуть бути частиною спільноти, а в тому, що сама спільнота не завжди готова їх бачити та чути. Саме тому важливо переосмислити, що ми вкладаємо у поняття інтеграції – не як в абстрактну ідею, а як у конкретну, живу взаємодію між людьми, яка передбачає повагу, участь, рівність і підтримку, адже без цього важко говорити про реальну інтеграцію – лише про її імітацію.

Концепція досліджуваного поняття, що було вперше введено англійським соціологом Г. Спенсером, характеризує соціальну інтеграцію як комплексний процес об'єднання різноманітних елементів у цілісну соціальну спільноту. Заявлена концепція приділяє увагу підтримці стійкості та балансу всередині суспільства за допомогою колективної взаємодії різних соціальних груп. Таким чином, соціальна інтеграція сприяє опору суспільної системи деструктивним факторам, забезпечуючи її самозбереження в умовах

внутрішнього або зовнішнього напруження та конфліктів. Переважно цей процес напряму пов'язаний зі станом соціальної нерівності, структурою суспільства та його поділом на окремі соціальні групи [1]. Британський соціолог Е. Гідденс визначав соціальну інтеграцію як «взаємодію між суб'єктами дії, що передбачає їх просторову та часову спільну присутність на особистісному рівні» [2]. У науковому дискурсі ХХ століття ідеї соціальної інтеграції дістали розвиток у працях Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, П. Блау, які акцентували увагу на ролі норм, цінностей та соціальних інститутів у забезпеченні згуртованості суспільства. У західній традиції інтеграцію тісно пов'язували з ідеями інклюзії, соціального капіталу, теорією соціального контракту, що згодом вплинуло на формування сучасних моделей соціальної політики.

Поняття соціальної інтеграції в цілому відображає процес злиття різних суспільних елементів в єдине ціле та досягнення специфічного стану соціальної системи в результаті таких процесів. Слід зазначити, що інтеграція результативна лише за умов міжсекторальної взаємодії, де освітні установи, роботодавці, місцеві органи самоврядування та громадські організації працюють у тісній співпраці. Без такої системної координації окремі ініціативи не є ефективними. Цей процес, в ідеалі, завершується тим, що особа з функціональними обмеженнями гармонійно інтегрується в суспільне життя, не відчуючи дискомфорту. Основною метою є створення суспільства, де кожна людина відчуває себе комфортно і бере активну участь в його житті та розвитку. Передусім інтеграція висвітлює суспільні процеси, що ведуть до встановлення міцних зв'язків між групами, класами та спільнотами, а також серед усіх складових суспільства. Цей феномен покликаний зміцнювати співпрацю між елементами соціуму, утворюючи єдину соціальну систему. Водночас інтеграційні процеси розгортаються на рівні взаємодії соціальних груп, інститутів, норм, цінностей та інтересів, що веде до формування стабільного соціального порядку [3].

Одночасно «соціальне інтегрування» розглядається як діяльність, що

включає роль як професіоналів, які сприяють інтеграційному процесу, так і осіб з інвалідністю, залучених до цього процесу. На цьому рівні інтеграція підкріплюється соціальними інститутами, такими як економічні, політичні, соціальні та культурні механізми. Внутрішня інтеграція соціальної системи також проявляється через утвердження спільних цілей, цінностей і інтересів у різних суспільних групах, об'єднуючи суспільство навколо спільних цінностей. Важливим аспектом консолідації є усвідомлення усіма членами суспільства своєї належності до цього цілого [3].

Поняття «соціальна інтеграція» визначається як процес, під час якого індивід засвоює знання, досвід, норми та цінності, притаманні певному суспільству або соціальній групі, і включається в систему соціальних зв'язків та відносин, що є необхідним для становлення особистості та її активної участі в житті суспільства. Таке визначення спрямоване на створення «суспільства для всіх», де кожен член або група людей матимуть рівний набір прав і обов'язків і відіграватимуть провідну роль у життєвих процесах соціуму. Інтеграція у суспільство включає повноправну участь індивідуального або групового суб'єкта в усіх сферах життєдіяльності, щоб уникнути розподілу суспільства на сегменти. У своїй найзагальнішій формі ця концепція відображає процес зближення та об'єднання соціальних елементів у єдине ціле та певний стан соціальної системи, досягнутий у результаті таких інтеграційних процесів [4].

Т. А. Мартинюк трактує соціальну інтеграцію як «багатогранний процес, у якому індивід намагається максимально адаптуватися до життя в суспільстві з врахуванням соціокультурних умов, демонструючи готовність інтегруватися в його структуру». Водночас, суспільство, включно з окремими професійними, культурними та іншими групами чи спільнотами, сприяє цьому процесові, адекватно реагуючи на потреби та можливості індивіда. Мета полягає в тому, щоб не лише пристосуватися до особливостей особи, але й прийняти її на основі принципів толерантності, об'єктивності та соціальної справедливості, забезпечуючи необхідні умови для самореалізації. Цей процес є показником

ефективності індивідуально-суспільної взаємодії [5].

Л. А. Пірог підкреслює, що інтеграція індивіда в суспільство вимагає «дестигматизації особи незалежно від ознак, таких як вік, стать, раса, стан здоров'я, релігійні або поведінкові особливості» [6]. Наприклад, Є. А. Клопота зазначає, що інтеграція осіб із серйозними порушеннями зору у суспільство здійснюється через реалізацію програм педагогічної, соціальної та психологічної підтримки [7]. Таким чином, розгляд соціальної інтеграції слід проводити не лише в широкому контексті, але й у вирішенні локальних проблем. Зокрема, науковці як-от А. А. Колупаєва [8] та Я. С. Мудрий [9] зосереджують увагу на питаннях інтеграції осіб з інвалідністю. Це поняття висвітлюється в рамках створення «безбар'єрного» соціального середовища, що дозволяє вихованцям інтернатних установ, дітям-сиротам та безробітній молоді повною мірою користуватися правами громадянина. Попри вилучення цих груп із загального суспільства на певних етапах, огляд актуальної літератури свідчить про відсутність комплексної стратегії або спеціальних заходів для поглиблення їхньої участі в соціальному житті.

Розуміння соціальної інтеграції осіб з інвалідністю охоплює множину важливих характеристик, що вимагають академічного аналізу. По-перше, цей процес є двостороннім, передбачаючи не лише готовність таких осіб включатися в різні соціальні групи, але й належне сприйняття соціумом їх можливостей та потреб. По-друге, соціальна інтеграція для осіб з інвалідністю здебільшого вимагає створення спеціальних умов, які сприятимуть їх самореалізації та компенсують будь-які обмеження у розвитку. По-третє, вона може розглядатися як кінцевий результат кооперативної роботи в системі «особа з інвалідністю – команда фахівців – суспільство», і як чинник, що забезпечує успішну адаптацію в динамічному соціокультурному середовищі. Нарешті, ефективна соціальна інтеграція вигідна передусім самому суспільству, оскільки підвищує гармонію у відносинах його членів та покращує соціальну стабільність.

Соціальна інтеграція виступає не тільки як мета, але й як засіб

соціального прогресу суспільства. У своєму функціональному аспекті вона демонструє здатність суспільства розвиватися на основі принципів недискримінації, терпимості, поваги й рівності можливостей для всіх, включно з особами з особливими потребами. Тому можна стверджувати, що процес соціального інтегрування є динамічною системою, яка веде до стратегічної мети – відновлення соціального статусу осіб з інвалідністю, що забезпечує їх включення в усі соціальні структури та інститути [10]. Активізація процесів соціальної інтеграції можливе тільки за умови цілеспрямованої діяльності держави, громадянського суспільства, бізнесу та інших учасників шляхом розробки й реалізації політик і програм, що підтримують інтеграцію осіб з інвалідністю у всі сфери життя: освіту, зайнятість, охорону здоров'я, соціальний захист, культуру, спорт тощо. Таким чином, соціальна інтеграція є фундаментальним показником соціальної згуртованості і не може розглядатися як незначна додаткова опція чи жест доброзичливості. Без належного рівня інтеграції неможливо досягти сталого суспільного розвитку, заснованого на правах людини, повазі до гідності кожного та рівноправному доступі до можливостей, що формують якість життя. Такий доступ має включати не лише фізичну доступність інфраструктури, а й доступ до інформації, цифрових технологій, участі у прийнятті рішень, а також можливість самореалізації у культурному, професійному та особистому вимірах. Успішна інтеграція передбачає не асиміляцію, а взаємне збагачення – суспільство має не лише «включати», а й змінюватися під впливом потреб та досвіду людей з інвалідністю, формуючи нову якість взаємин, засновану на взаємоповазі та солідарності.

Таким чином, соціальна інтеграція осіб з інвалідністю постає не лише як соціальна мета, а як щоденна практика, що реалізується через конкретні дії на місцевому та національному рівнях. Вона охоплює як макро-соціальний вимір (законодавчі ініціативи, держані програми), так і мікрорівень – зокрема, поведінкові моделі громадян, включення дітей з інвалідністю в загальноосвітні заклади, зміну ставлення роботодавців до найму осіб з

інвалідністю тощо. Реалізація принципів соціальної інтеграції вимагає також міжкультурного підходу, оскільки в умовах глобалізації та зростаючої мультикультурності питання рівності, толерантності та соціальної участі набувають нових форм і сенсів. З огляду на виклики сучасного українського суспільства – воєнні дії, внутрішню міграцію, економічні труднощі – питання інтеграції осіб з інвалідністю набуває особливої актуальності. Адже саме ця категорія населення є однією з найвразливіших у період соціальної турбулентності, що потребує не лише посиленої уваги, а й цілісного бачення соціального розвитку на засадах інклюзивності та прав людини.

1.2 Основні складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю

Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю – це важливий процес, що сприяє повноцінному включенню осіб з інвалідністю в усі сфери суспільного життя. Однак для того, щоб цей процес був ефективним, потрібно зрозуміти, з яких основних складових він складається. Йдеться не лише про надання доступу до освіти чи роботи, а й про забезпечення умов для участі в культурних, соціальних та інших аспектах життя. Розглянемо детальніше ключові складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю.

Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю є багатовимірним процесом, що проявляється як цілеспрямований, динамічний та двосторонній, якщо розглядати його крізь призму терміна «соціальна інтегрованість». У цьому контексті особливу увагу слід приділити діяльнісній природі інтеграції. Застосування діяльнісного підходу має першочергове значення, оскільки він визначає соціальну сутність цього процесу, підкреслюючи активну роль осіб з інвалідністю. Таким чином, при інтеграції необхідні трансформації не лише в особі з інвалідністю – її уявленнях, ставленнях, статусі тощо, але й у суспільному середовищі, до якого вона залучається. Цей процес характеризується такими ознаками, як суспільний характер, цілеспрямованість, усвідомленість, суб'єктивність, об'єктивність, плановість

та опосередкованість [11]. З позицій діяльнісного підходу соціальну інтеграцію осіб з інвалідністю доцільно розглядати як структуровану систему взаємопов'язаних компонентів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Структурні елементи процесу соціальної інтеграції осіб з інвалідністю

Компонент	Приклад
Суб'єкт	Особа з інвалідністю; держава; громадські організації; фахівці соціальної сфери.
Об'єкт	Суспільство; соціальні інститути; простори реалізації прав і свобод.
Мета	Забезпечення рівноправної участі в житті суспільства; інклюзія.
Завдання	Усунення бар'єрів; формування сприятливого середовища.
Предмет і зміст	Соціальна взаємодія; нормативно-правове регулювання.
Засоби	Програми підтримки; інституційні механізми; технічні ресурси.
Результат	Соціальна інтеграція; самореалізація; підвищення якості життя.

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Таким чином, соціальна інтеграція осіб з інвалідністю постає як цілісний процес, у якому важливу роль відіграють не лише суб'єкти впливу, але й системна координація засобів і цілей у відповідному соціальному середовищі.

Беручи до уваги характеристики соціальної інтеграції як діяльності, важливим є визначення її суб'єктів. В узагальненому розумінні до них відносяться такі учасники як соціальні працівники, соціальні інституції, організації та держава. Перший підхід, заснований на «нормоцентричній» парадигмі, ототожнює інтеграцію з адаптацією індивідів до суспільства та встановленням рівноваги між ними і середовищем. Він акцентує увагу на здатності осіб з інвалідністю до самообслуговування, спеціального навчання та трудової діяльності в певних умовах. Другий підхід, базований на гуманістичній парадигмі, спрямований на підготовку як осіб з інвалідністю до інтеграції в суспільство, так і самого суспільства до їх прийняття. Вважається,

що перший підхід є звуженим через однобічність процесу соціальної інтеграції. Особи з інвалідністю не можуть виступати виключно об'єктами інтеграції, оскільки мають бути активними суб'єктами цього процесу. Таким чином, суб'єктність розглядається як невід'ємна умова успішної соціальної інтеграції. Альтернативне трактування зводиться до моделі соціальної допомоги, у межах якої особа з інвалідністю постає як отримувач послуг у процесі реабілітації чи адаптації.

Суб'єктність осіб з інвалідністю визначається сукупністю характеристик, що формують їх життєву компетентність. Серед них можна виділити здатність до творчого мислення, володіння різними видами діяльності, свідоме сприйняття педагогічної підтримки, розвинене почуття власної гідності, здатність до самостійної корекції поведінки та управління емоціями, а також рефлексію щодо власних дій і їх результатів. До важливих умінь відноситься також здатність коригувати плани з урахуванням стану здоров'я та інших обставин і спрямованість на самовдосконалення та самореалізацію. Такі характеристики суб'єктності є важливими для оцінки інтеграційного потенціалу осіб з інвалідністю та організації їх соціальної інтеграції [13]

Основна складова процесу соціальної інтеграції осіб з інвалідністю полягає у чіткому визначенні цілей та завдань, які необхідно вирішити під час організації цього процесу. З одного боку, загальна мета соціальної інтеграції досить широка, але водночас її суть полягає в створенні суспільства, де є місце для всіх. Це формулювання підкреслює важливі аспекти: по-перше, індивід – особа з інвалідністю – є активним учасником суспільних відносин, по-друге, суспільство повинне створювати всі необхідні умови для цієї інтеграції, включно з законодавчими, соціальними, матеріальними та організаційно-педагогічними аспектами. На рівні індивіда завдання соціальної інтеграції осіб з інвалідністю полягають у системному та активному залученні їх до різних соціальних систем і сфер діяльності – соціально-побутової, професійної, освітньої та культурної – нарівні зі здоровими людьми. Суспільство ж повинне

створити умови для самореалізації осіб з інвалідністю, щоб підвищити їхню самооцінку і запевнити у важливості їхньої ролі в суспільстві та індивідуальних завданнях [14].

Предметно-змістова складова аналізується крізь призму трактування об'єкта соціальної роботи, запропонованого М. П. Лукашевичем і Т. В. Семигіною [15]. У цьому контексті об'єкт соціальної інтеграції визначається як сукупність проблем осіб з інвалідністю, вирішення яких потребує зовнішньої підтримки. Щодо предмета соціальної роботи, він включає не тільки саму особу, а й складну соціальну ситуацію. Таким чином, предмет соціальної інтеграції осіб з інвалідністю охоплює їх психологічний, соціальний та освітній статуси, а також необхідні умови для оптимізації цього процесу в контексті конкретних соціальних обставин. Стосовно змісту соціальної роботи як професійної діяльності вчені виділяють три підходи: рефлексивно-терапевтичний, соціалістично-колективістський і індивідуалістично-реформістський. У межах рефлексивно-терапевтичної перспективи змістом соціальної інтеграції є ідентифікація потреб осіб з інвалідністю та відповідна робота з ними, яка включає пошук способів реалізації їхніх потреб, взаємодію з іншими, сприяння розвитку індивідуальності та самореалізації, а також допомогу в освоєнні контролю над власними почуттями і способом життя. У межах соціалістично-колективістського підходу, соціальна інтеграція розглядається як ключова стратегія для забезпечення співпраці та взаємної підтримки у суспільстві, що забезпечує особам з інвалідністю повний контроль над своїм життям через створення інклюзивних інституцій, таких як навчальні заклади та організації, що приймають усіх громадян на рівноправній основі. Такий підхід також передбачає оцінку потреб і ресурсів, зокрема шляхом організації окремих конкурсів для вступу до закладів вищої освіти. Перехід до індивідуалістично-реформістських поглядів акцентує увагу на специфічних потребах осіб з інвалідністю через покращення відповідних послуг, що включає оптимальне використання ресурсів, активну участь клієнтів у змінах політики агенцій та

представництво осіб з інвалідністю в процесах прийняття рішень. Наведені підходи підкреслюють важливість зовнішніх аспектів інтеграції, вимагаючи суспільних реформ і зміцнення координаційних ролей фахівців з соціальної роботи для реалізації цілей соціальної інтеграції. Таким чином, необхідно застосовувати комплексний підхід.

Методологічно, ефективність будь-якої діяльності зумовлена її відповідним принциповим підґрунтям. Згідно з «Конвенцією про права осіб з інвалідністю», основні принципи включають доступність і реабілітацію (статті 25 і 26), що забезпечують особам з інвалідністю рівний доступ до ресурсів, систем, та послуг на усіх рівнях суспільства. Це також сприяє здобуттю максимальної незалежності, повного розвитку фізичних, розумових, соціальних і професійних здібностей, а також повному включенню цих осіб у всі аспекти суспільного життя [12].

В операційній складовій розглядається діяльнісний підхід до соціальної реабілітації. Він передбачає, що розвиток і адаптація осіб з інвалідністю здійснюється через спеціально організоване навчання, завдяки якому вони набувають психологічних інструментів для контролю власної активності. Враховуючи тісний зв'язок соціальної реабілітації з інтеграцією, ключовими елементами останньої є: організація спільної міжособистісної діяльності, спільного навчання, включаючи інтегроване та інклюзивне навчання, а також співпраця державних і громадських організацій, що спрямовано на включення осіб з інвалідністю в освітнє середовище через комплекс заходів, які є соціально-економічними, психологічними та медичними. Важливою складовою соціальної інтеграції є реалізація цих багатогранних заходів. Хоч операційна складова і є однією з найбільш важливих у цьому процесі, засоби її реалізації залишаються менш різноманітними, ніж могло б бути очікувано зважаючи на складність проблеми інвалідності.

Соціальна інтеграція, як зазначалося раніше, є не лише процесом, але й кінцевою метою, яка передбачає включення осіб з інвалідністю в соціум. Кінцевим результатом такого процесу має бути, з одного боку, повноцінно

інтегрована особистість із обмеженими функціональними можливостями, а з іншого боку – суспільство, яке прийняло цінності інтегрованої освіти, за концепцією В. С. Церкелевич [12]. Таке визначення є доволі загальним, тому для досягнення бажаних результатів у рамках соціально-інтеграційної діяльності необхідно чітко окреслити очікуваний результат. Ретельний аналіз підходів різних вчених дозволив виділити кілька основних результатів соціальної інтеграції осіб з інвалідністю:

- сприяння задоволенню органічних потреб – забезпечення комплексу потреб, яке сприяє «швидкому і найбільш повному відновленню здоров'я осіб з обмеженими можливостями»;

- активізація ролі самої особи з інвалідністю у реалізації соціальних потреб (досягнення певної соціальної незалежності, отримання рівних прав і можливостей у реалізації своїх планів та діяльності у різних галузях життя; соціальна адаптація в суспільстві; повернення до активного життя, підвищення включеності у суспільне життя, покращення соціальної активності);

- посилення ролі суспільства та сприяння задоволенню соціальних потреб особи з інвалідністю (подолання соціального ізолювання осіб з інвалідністю; дестигматизація особи і забезпечення такої суспільної взаємодії, яка базується на відмові від сприйняття осіб з інвалідністю як «слабших», «особливих» або «неповносправних»;

Підсумовуючи вищевикладене, важливо підкреслити, що соціальна інтеграція осіб з інвалідністю є складним багатовимірним процесом. Вона ґрунтується на діяльнісному підході, який визначає основні характеристики цього процесу: суспільний характер, цілеспрямованість, усвідомленість, суб'єктивність, плановість і опосередкованість. Саме через цю призму слід розглядати такі складові, як об'єкт, предмет, мету, завдання, принципи, зміст та очікуваний результат. При плануванні змісту і технологій соціальної інтеграції необхідно враховувати не лише органічні, психофізіологічні чи соціальні властивості цієї категорії людей, але й обов'язково пам'ятати, що

кожна людина з інвалідністю є повноправним членом суспільства. Вона має право не тільки на соціальний захист, а й на активну участь у соціальних перетвореннях і реалізацію своїх талантів та прагнень. Важливо забезпечити умови, за яких особи з інвалідністю не будуть сприйматися як пасивні отримувачі допомоги, а як активні учасники суспільного життя. У процесі соціальної інтеграції особа з інвалідністю повинна вбачати себе як особистість, що постійно розвивається і має право на задоволення широкого спектру соціальних потреб у пізнанні, спілкуванні, творчості та інших сферах. Цей підхід сприятиме формуванню образу людини з інвалідністю не лише як об'єкта підтримки, а й як активного учасника, здатного до самореалізації та повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

2.1 Аналіз сучасного стану соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні

Соціальна інтеграція людей з інвалідністю є одним із ключових індикаторів рівня розвитку суспільства, його здатності забезпечити рівні можливості для всіх громадян. Незважаючи на прогресивні зміни у законодавстві, суспільній свідомості та діяльності громадських організацій, реальна ситуація залишається складною та неоднозначною. Значна частина осіб з інвалідністю продовжує стикатися з бар'єрами в освіті, на ринку праці, у доступі до якісних соціальних послуг та в повсякденному житті. На тлі повномасштабної війни в Україні проблема інтеграції набула нових відтінків. По-перше, зросла чисельність людей, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій. По-друге, ресурси держави й громадських структур спрямовані передусім на подолання кризових наслідків, що ускладнює реалізацію системних підходів до підтримки вразливих груп. У таких умовах важливо не лише зберігати існуючі механізми підтримки, а й переосмислювати їх ефективність і гнучкість.

Для глибшого розуміння сучасного стану соціальної інтеграції людей з інвалідністю в Україні доцільно звернутися до офіційної статистики, яка дає змогу побачити не лише кількісні показники, а й простежити динаміку змін впродовж останніх років. Особливо важливо враховувати період після 2022 року, коли внаслідок повномасштабної війни суттєво змінилася структура населення, зросла кількість поранених серед цивільного населення та військових, а також активізувалися процеси внутрішньої міграції, що прямо впливає на чисельність осіб з інвалідністю та на виклики, які постають перед системою їхньої соціальної інтеграції. В табл. 2.1 наведено динаміку чисельності осіб з інвалідністю за регіонами.

Таблиця 2.1

Чисельність осіб з інвалідністю за регіонами за 2020-2024 рр., осіб
(станом на початок року)

Регіон	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення з 2020р. по 2024р., %
Україна	2 240 955	2 263 414	2 247 542	2 721 691	2 839 207	+ 23,55
Вінницька	103 801	104 707	102 849	123 746	131 088	+ 23,23
Волинська	66 937	67 284	66 900	83 465	85 931	+ 24,85
Дніпропетровська	142 089	142 283	139 738	173 211	180 218	+ 23,66
Донецька	139 512	140 423	139 005	146 547	143 114	+ 2,55
Житомирська	94 488	96 647	96 331	114 757	121 480	+ 25
Закарпатська	54 512	54 322	53 879	80 473	86 293	+ 45,14
Запорізька	89 893	90 282	88 644	106 412	105 519	+ 15,99
Івано-Франківська	82 735	83 996	83 865	110 682	119 283	+ 36,18
Київська	106 545	107 591	107 408	130 708	137 855	+ 25,62
Кіровоградська	47 458	48 468	47 731	59 695	62 296	+ 27,04
Луганська	42 392	42 365	40 498	41 033	32 403	- 26,71
Львівська	174 887	177 425	178 176	223 141	237 473	+ 30,36
Миколаївська	53 710	53 873	52 732	66 632	71 828	+ 28,86
Одеська	128 785	128 853	127 259	164 527	176 951	+ 31,51
Полтавська	84 003	85 865	86 981	103 999	109 652	+ 26,49
Рівненська	58 619	58 940	58 509	75 431	79 288	+ 29,98
Сумська	50 993	51 202	49 583	61 474	64 635	+ 23,6
Тернопільська	55 402	56 676	57 343	75 167	80 955	+ 37,48
Харківська	139 827	140 431	137 768	152 532	159 607	+ 13,21
Херсонська	40 271	39 875	38 764	39 180	34 798	- 14,58
Хмельницька	125 558	128 979	131 173	151 141	154 671	+ 20,78
Черкаська	110 512	115 651	119 875	140 641	146 775	+ 28,19
Чернівецька	42 627	42 905	42 597	60 056	66 094	+ 43,17
Чернігівська	67 086	66 879	65 971	77 501	81 656	+ 19,59
м. Київ	138 313	137 492	133 873	159 540	169 344	+ 20,17

Джерело: побудовано автором за даними [16-18]

За даними табл. 2.1 можемо зробити наступні висновки: протягом аналізованого періоду загальна чисельність осіб з інвалідністю в Україні зросла майже на чверть, що є суттєвим показником, особливо в контексті складної соціально-політичної ситуації, спричиненої повномасштабною війною. Зростання є характерним для абсолютної більшості регіонів, однак темпи змін істотно відрізняються. Найвищу динаміку демонструють наступні області: Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Івано-Франківська. Така ситуація пояснюється, передусім, переміщенням населення з прифронтових територій до відносно безпечніших регіонів, де особи з інвалідністю отримали

можливість пройти медичну експертизу та зареєструватися для отримання соціальної підтримки. Львівська область, як один із основних хабів гуманітарної допомоги, також зафіксувала помітне зростання. Водночас у низці східних і південних регіонів фіксується або мінімальне зростання, або навіть зниження кількості осіб з інвалідністю. Зокрема, в Луганській області відзначено спад на понад 26 %, а в Херсонській на майже 15 %, що може бути пов'язано з ускладненим доступом до процедур медико-соціальної експертизи, вимушеною міграцією, тимчасовою окупацією територій та недоступністю реєстраційних служб. Показово також, що навіть у регіонах із традиційно високими показниками, наприклад, м. Київ або Дніпропетровська область, зростання чисельності осіб з інвалідністю за останні роки становить близько 20-23 %, що свідчить про загальносистемне навантаження на інфраструктуру соціального захисту. Одним із ключових аспектів соціальної інтеграції осіб з інвалідністю є працевлаштування. На рис. 2.1 наведено порівняння створення робочих місць та працевлаштування осіб з інвалідністю.

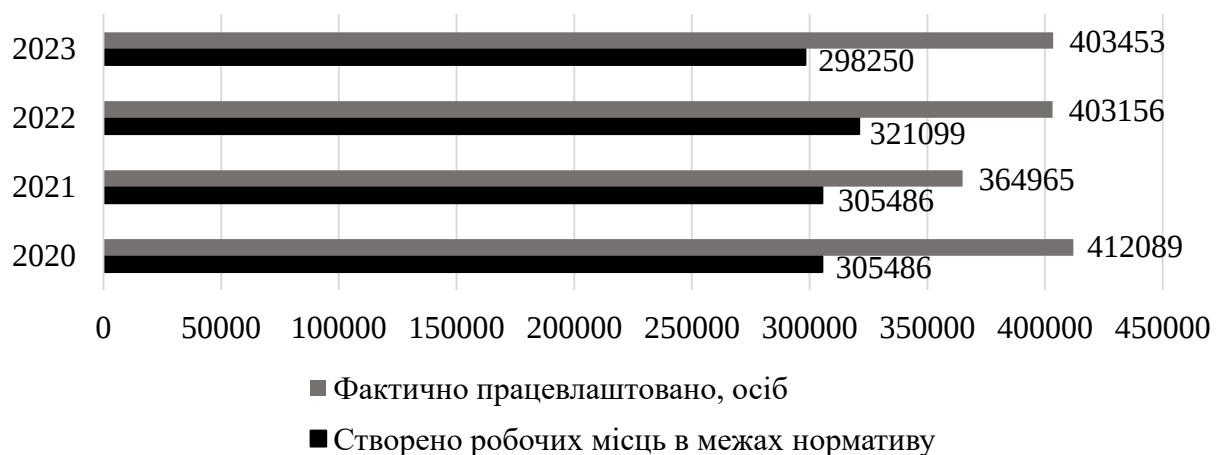

Рис. 2.1 Порівняльна динаміка створених робочих місць та фактичного працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні за 2020 – 2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [19]

Аналіз рис. 2.1 демонструє, що впродовж аналізованого періоду кількість фактично працевлаштованих осіб з інвалідністю стабільно

перевищувала кількість створених робочих місць у межах нормативу, що може свідчити як про активну участь приватного сектора у працевлаштуванні, так і про певну формальність виконання нормативу з працевлаштування осіб з інвалідністю [20] з боку роботодавців. Варто також зазначити, що попри війну та кризові умови 2022-2023 рр., рівень фактичного працевлаштування залишався відносно стабільним, що може бути результатом державних стимулів, підтримки від міжнародних партнерів та зусиль з боку самих осіб з інвалідністю щодо адаптації до змінених умов ринку праці.

Ще одним важливим аспектом аналізу є розподіл працевлаштованих осіб з інвалідністю за типами установ – бюджетними та небюджетними. Такий підхід дозволяє простежити особливості функціонування ринку праці щодо цієї категорії громадян і визначити, які сектори економіки демонструють вищу залученість у процес соціальної інтеграції. Важливо також врахувати, що в умовах війни та загального економічного тиску на бюджетний сектор зберігається певна інерція, тоді як приватні (небюджетні) структури, попри ризики, можуть демонструвати гнучкішу динаміку. У табл. 2.2 наведено динаміку працевлаштування осіб з інвалідністю за типами установ.

Таблиця 2.2

Динаміка працевлаштування осіб з інвалідністю за типами установ в Україні
з 01.01.2023 р. по 01.10.2024 р., осіб

Показник	01.01.2023	01.01.2024	01.10.2024	Відхилення з 01.01.2023 по 01.10.2024, %
Бюджетні установи	104 093	112 139	113 650	+ 8,78
Небюджетні установи	306 542	336 077	351 460	+ 13,65
Разом	410 635	448 216	465 110	+ 12,44

Джерело: побудовано автором за даними [21]

За даними табл. 2.2 можемо зробити висновок про те, що спостерігається поступове зростання загальної кількості працевлаштованих осіб з інвалідністю

протягом аналізованого періоду. При цьому найбільший приріст зафіксовано у небюджетному секторі, що може свідчити про активізацію бізнесу у питаннях інклюзивності, а також про гнучкіші умови праці, які краще відповідають потребам осіб з інвалідністю в умовах війни. Бюджетний сектор також демонструє позитивну динаміку, однак вона є більш стриманою, що ймовірно, зумовлено обмеженими ресурсами та регуляторними бар'єрами. Загалом така динаміка вказує на позитивну тенденцію до підвищення рівня соціальної інтеграції, однак також актуалізує потребу в розробці додаткових механізмів підтримки роботодавців і працівників з інвалідністю в обох секторах.

Впродовж останніх років відбувалися численні соціальні трансформації, пов'язані з умовами воєнного стану, що безпосередньо вплинули на громадські об'єднання осіб з інвалідністю, зокрема на масштаби їхньої діяльності, чисельність учасників та рівень взаємодії з державними структурами. У додатку А наведено динаміку діяльності громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які співпрацюють із територіальними відділеннями Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю. Наведені дані у додатку А відображають важливий зріз поточного стану соціальної інтеграції осіб з інвалідністю через діяльність громадських об'єднань, які співпрацюють із територіальними відділеннями Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю. Незважаючи на повномасштабну війну, у загальноукраїнському масштабі спостерігається збереження стабільної кількості громадських об'єднань осіб з інвалідністю. У 2024 році кількість таких організацій навіть дещо зросла порівняно з 2023 роком, що свідчить про те, що громадянське суспільство продовжує відігравати ключову роль у забезпеченні соціального захисту та представництва інтересів людей з інвалідністю, навіть в умовах надзвичайних викликів. Однак варто звернути увагу на зменшення загальної кількості членів громадських об'єднань, а також на скорочення чисельності осіб з інвалідністю серед них, що частково пояснюється внутрішньою міграцією, евакуацією з зон бойових дій, загальною демографічною

нестабільністю, а також психологічною й фізичною втомою активних учасників руху. Регіональні диспропорції чітко віддзеркалюють нерівномірність умов для реалізації соціальної інтеграції по території країни.

Таким чином, аналіз динаміки діяльності громадських об'єднань осіб з інвалідністю підтверджує, що попри численні труднощі, ці організації залишаються важливими суб'єктами соціальної інтеграції, адаптації та підтримки. Вони не лише забезпечують комунікацію між державою та людьми з інвалідністю, а й створюють простір для самореалізації, громадської участі та мобілізації ресурсів на місцевому рівні. Регіональні відмінності у чисельності та складі об'єднань потребують додаткової уваги з боку органів влади, адже саме на рівні громад найкраще видно як потреби, так і потенціал для підтримки осіб з інвалідністю.

Отже, аналіз кількісних та якісних показників соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні засвідчує наявність як позитивних зрушень, так і системних викликів. З одного боку, зростання чисельності офіційно зареєстрованих осіб з інвалідністю та поступове розширення їх участі в ринку праці, зокрема у небюджетному секторі, свідчать про підвищення рівня інклюзивності. З іншого боку, регіональні диспропорції, зниження залученості громадських об'єднань та загальне навантаження на систему соціального захисту в умовах війни вказують на потребу в удосконаленні державної політики.

2.2 Проблеми та бар'єри у процесі інтеграції осіб з інвалідністю

Попередній аналіз сучасного стану соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні дозволив окреслити загальні тенденції, зафіксувати окремі позитивні зрушення, а також виявити сфери, що залишаються вразливими до соціальних ризиків. Попри певний прогрес у залученні осіб з інвалідністю до ринку праці, розвитку співпраці з громадськими організаціями, інтеграційні процеси все ще зіштовхуються з низкою глибоко

вкорінених проблем. Зокрема, регіональна нерівномірність підтримки, недостатнє фінансування соціальних програм, обмежений доступ до освіти, працевлаштування та інфраструктури, а також збереження упередженого ставлення в суспільстві залишаються суттєвими бар'єрами.

Одним із ключових бар'єрів у процесі інтеграції осіб з інвалідністю залишається збереження інституційного підходу до догляду. Попри спроби реформування системи, значна частина людей з інвалідністю – як дорослих, так і дітей все ще проживають у спеціалізованих закритих установах, що обмежує їх соціальну участь, доступ до якісної освіти, зайнятості та громадської активності. Табл. 2.3 ілюструє динаміку мережі будинків-інтернатів, зокрема у частині кількості установ та місць, що надають послуги особам з інвалідністю.

Таблиця 2.3

Динаміка мережі будинків-інтернатів в Україні протягом 2020-2023 рр.
(станом на кінець року)

Показник	2020	2021	2022	2023	Відхилення з 2020 р. по 2023 р., %
Кількість будинків-інтернатів	281	282	225	274	- 2,52
для осіб з інвалідністю – дорослих, тис місць	43,4	42,7	39,3	36,9	- 16,19
для дітей і молоді з інвалідністю, тис місць	5,0	4,8	-	4,5	- 10,53

Джерело: побудовано автором за даними [18]

За даними табл. 2.3 можемо зробити висновок про те, що протягом аналізованого періоду спостерігається загальне скорочення мережі інтернатних закладів, а також зниження кількості місць для проживання як дорослих, так і дітей з інвалідністю. Така динаміка свідчить про намагання держави здійснювати перехід від інституційної до більш інклюзивної моделі

підтримки. Водночас цей процес залишається частковим і нерівномірним. Скорочення кількості інтернатів і місць у них не завжди супроводжується створенням доступних альтернатив – таких як підтримане проживання, розвиток соціальних послуг за місцем проживання або інтеграція осіб з інвалідністю у громади. Крім того, повномасштабна війна спричинила додаткові ризики для осіб, які перебували в інституціях: евакуація, руйнування закладів, перевантаження наявних ресурсів у відносно безпечних регіонах. Через це багато людей опинилися в ситуації подвійної вразливості – як особи з інвалідністю та як внутрішньо переміщені особи. Таким чином, зменшення чисельності інтернатних місць саме по собі не є індикатором покращення умов інтеграції. Навпаки, за відсутності підтримувальних механізмів це може свідчити про поглиблення соціальної ізоляції або навіть про зростання ризику безпритульності, нехтування потребами, погіршення якості життя, що підкреслює важливість поєднання деінституціалізації з реальним розбудовуванням спільнот, орієнтованих на інклюзію.

Водночас не можемо оминати увагою і позитивні зрушення, що стали результатом реалізації Національної стратегії реабілітації. Важливим кроком стало включення послуг реабілітації до системи первинної медико-санітарної допомоги, що сприяє більш ранньому втручання та наближенню допомоги до місця проживання. Понад 1500 медичних працівників пройшли навчання з урахуванням потреб осіб з інвалідністю, а 10 реабілітаційних центрів у регіонах були технічно переоснащені для надання довготривалої підтримки та забезпечення асистивними технологіями. Також зусилля з деінституціоналізації супроводжуються популяризацією принципів інклюзивності на робочому місці й застосуванням універсального дизайну в нових інфраструктурних рішеннях. Хоча ці ініціативи ще не охоплюють всю країну, вони створюють потенціал для більш широкого впровадження інклюзивної практики у майбутньому [24].

Одним із ключових напрямів забезпечення соціальної інтеграції дітей з інвалідністю в Україні залишається розвиток інклюзивної освіти. За останні

роки інклюзія поступово перетворюється з поодиноких практик на стійку модель, яка розширює можливості для повноцінного навчання дітей з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти. В табл. 2.4 наведено динаміку зростання охоплення інклюзивною освітою учнів з особливими потребами у закладах загальної середньої освіти.

Таблиця 2.4

Динаміка зростання охоплення інклюзивною освітою учнів з особливими потребами у закладах загальної середньої освіти
за 2020/2021-2024/2025 навчальні роки

Навчальний рік	Кількість учнів з особливими освітніми потребами, осіб	Кількість інклюзивних класів, од
2020/2021	25 078	18 681
2021/2022	32 686	23 216
2022/2023	33 861	24 995
2023/2024	40 354	29 321
2024/2025	47 610	33 397
Відхилення з 2020/2021 по 2024/2025 н.р., %	+ 62	+ 56,52

Джерело: побудовано автором за даними [25]

За даними табл. 2.4 простежується стійке зростання як кількості учнів з особливими освітніми потребами, охоплених інклюзивною освітою, так і кількості інклюзивних класів у закладах загальної середньої освіти. Протягом п'яти навчальних років кількість таких учнів майже подвоїлася, що свідчить про позитивну динаміку інтеграції дітей з інвалідністю у звичайне освітнє середовище, що можемо розглядати як результат цілеспрямованих зусиль держави у напрямі реалізації принципів інклюзії, зокрема – розвитку нормативно-правової бази, підготовки педагогічних кадрів та створення ресурсно-інклюзивних центрів. Водночас зростання кількісних показників ставить нові виклики: забезпечення якісної інклюзивної освіти, підвищення рівня адаптації освітніх програм, розширення доступу до допоміжних засобів

навчання та психолого-педагогічної підтримки. Таким чином, хоча кількісне зростання є важливим свідченням прогресу, для досягнення реальної соціальної інтеграції дітей з інвалідністю необхідним є акцент на якості інклюзивного освітнього середовища.

Забезпечення фізичної доступності освітнього середовища є невіддільним компонентом ефективної інклюзії. За останні роки відзначається поступове поліпшення умов у частині відповідності закладів освіти будівельним нормам, орієнтованим на потреби осіб з інвалідністю. Так, на початок 2024 року пандуси та поручні встановлено у 8031 закладі освіти, ліфти або підйомники у 325 закладах, спеціально обладнані туалетні кімнати функціонують у 1 821 закладі (загалом 2 591 кімната), а ресурсні кімнати у 3 440 закладах. Ці показники свідчать про зростаючу увагу до формування безбар'єрного простору, однак ще значна кількість установ залишається недоступною, особливо в сільських громадах або старих будівлях, що потребують модернізації [25].

Окремої уваги заслуговує стан доступності установ професійної (професійно-технічної) освіти, які мають вирішальне значення у формуванні професійної самореалізації молоді з інвалідністю. Із загальної кількості будівель таких закладів (2 246 об'єктів) лише 52 % є доступними для осіб з інвалідністю, тоді як доступність гуртожитків становить 58 %. Незважаючи на доволі високий рівень забезпечення зовнішніми пандусами (80 %) та широкими входними дверима (100 %), інші параметри доступності є суттєво обмеженими: лише 3 % будівель мають спеціально облаштовані туалетні кімнати, стільки ж обладнані ліфтами або підйомними платформами. Всього 17 % забезпечені внутрішньою навігацією в доступному форматі, а місця для паркування транспортних засобів для осіб з інвалідністю облаштовано в 36 % закладів [25], що свідчить про виразну інфраструктурну нерівність у доступі до професійної освіти, що може знижувати рівень соціальної мобільності осіб з інвалідністю, обмежуючи їхні можливості для набуття конкурентоспроможної професії. Така ситуація потребує системної

модернізації закладів професійної освіти відповідно до принципів універсального дизайну та інклюзії.

Забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації (ТЗР) є ключовим чинником реалізації їхніх базових прав, зокрема на мобільність, самостійність та соціальну інтеграцію. Табл. 2.5 ілюструє зміни у забезпеченні окремими видами допоміжних засобів за останні роки, дозволяючи оцінити масштаби наданої допомоги та тенденції її розвитку.

Таблиця 2.5

Динаміка забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації в Україні у 2023-2024 рр.

Допоміжний засіб	2023		2024	
	Кількість, од	Сума, грн	Кількість, од	Сума, грн
Взуття	165 805	271 434 291,05	185 730	332 759 094,20
Засоби для пересування	18 635	451 795 044,00	20 551	643 046 627,32
Засоби реабілітації	29 926	100 048 031,00	39 589	146 428 056,00
Протези молочної залози	103 274	69 322 417,00	106 716	75 504 733,00
Протезно-ортопедичні вироби	50 548	1 878 427 502,74	59 367	2 780 367 047,81
Ремонт ДЗР	3 365	72 317 687,00	4 671	125 654 232,83
Разом	371 553	2 843 344 972,79	416 624	4 103 759 791,16

Джерело: побудовано автором за даними [26; 27]

За даними табл. 2.5 можемо зробити наступні висновки: загальна динаміка за аналізований період демонструє помітне зростання як у кількості наданих допоміжних засобів, так і в обсягах бюджетного фінансування відповідних програм, що свідчить не лише про зростання попиту з боку осіб з інвалідністю, але й про підвищення рівня уваги держави до реалізації права на реабілітацію та мобільність. Найбільш суттєве зростання фінансування

спостерігається у категорії протезно-ортопедичних виробів і засобів для пересування, що може бути зумовлено як збільшенням кількості постраждалих внаслідок військових дій, так і модернізацією технічних характеристик самих засобів. Водночас збільшення кількісних показників не завжди гарантує покращення якості або повноту охоплення. Актуальними залишаються проблеми індивідуального підбору засобів реабілітації, термінів очікування, доступності ремонтних послуг, а також логістики в умовах переміщення значної кількості осіб з інвалідністю у зв'язку з війною. Крім того, варто враховувати нерівномірність розподілу ресурсів між регіонами, зокрема нижчу доступність у сільській місцевості або тимчасово переміщених осіб. Таким чином, позитивна фінансова й організаційна динаміка забезпечення ТЗР є важливим маркером державних зусиль у сфері соціального захисту, однак для досягнення сталого ефекту ці зусилля мають поєднуватися з розвитком персоніфікованого підходу, розширенням мережі реабілітаційних центрів, вдосконаленням нормативної бази та підвищенням прозорості механізмів постачання і моніторингу якості надання допомоги.

Попри окремі позитивні зміни у сфері соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні, процес залишається фрагментованим та нерівномірним. Серед основних бар'єрів – збереження інституційного догляду, інфраструктурна недоступність, обмежений доступ до якісної освіти, працевлаштування та послуг у громаді. Зменшення кількості інтернатів не завжди супроводжується створенням альтернатив, що може лише поглиблювати соціальну ізоляцію. Хоча зростає охоплення інклюзивною освітою та забезпечення технічними засобами реабілітації, актуальними залишаються проблеми якості послуг, регіональної нерівності та браку підтримки в громадах. Таким чином, інтеграційна політика потребує системного підходу, що поєднує інституційні реформи з розвитком безбар'єрного середовища та реальними можливостями для самореалізації осіб з інвалідністю.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

3.1 Досвід зарубіжних країн у соціальній інтеграції осіб з інвалідністю

У різних країнах світу соціальна інтеграція осіб з інвалідністю є одним із ключових напрямів державної політики, що визначає рівень інклюзивності суспільства. Хоча підходи до вирішення цього питання різняться, більшість держав, які мають високі показники соціального розвитку, керуються загальними принципами: визнанням прав осіб з інвалідністю, створенням безбар'єрного середовища, доступу до освіти, ринку праці та соціального життя. Варто розглянути досвід кількох країн, які сформували ефективні моделі соціальної інтеграції, адаптовані до власного політичного, економічного та культурного контексту.

Швеція послідовно розбудовує інклюзивне суспільство, спираючись на принцип рівних прав і можливостей. Ще з 1994 року в країні діє закон «Про підтримку певних категорій осіб з функціональними порушеннями» (LSS), який гарантує особам з інвалідністю доступ до ряду послуг: асистенції, адаптованого житла, спеціальних освітніх програм, послуг денного догляду тощо [28]. Ключовим елементом шведської моделі є персоніфікований підхід. Наприклад, держава фінансує персональних асистентів, які допомагають людям з інвалідністю вести незалежне життя. Також активно впроваджуються технології, що сприяють автономності, - від «розумних» крісел колісних до цифрових рішень у сфері комунікації. Окрему увагу Швеція приділяє працевлаштуванню. Показник зайнятості людей з інвалідністю є одним із найвищим серед країн ЄС [29]. Підтримка зайнятості та супровід на ринку праці у Швеції регулюється законом про підтримку та послуги. Цей закон накладає на державу зобов'язання сприяти зайнятості людей з інвалідністю. Спочатку основна увага приділялася «захищеним» робочим місцям, але зараз

основне завдання полягає в тому щоб підтримати вихід людей з інвалідністю на відкритий ринок праці (частково це пов'язано із результатами національної програми підтримки зайнятості). На виконання закону при службах зайнятості було створено спеціальну систему з підтримки виходу на ринок праці та підтримки на робочому місці (SIUS) [30].

Програма SIUS містить такі елементи:

- пошук релевантних вакансій;
- влаштування на роботу;
- введення в роботу із підтримкою (стажування приблизно 3-6 місяців);
- зайнятість із подальшою підтримкою [30].

У Канаді підхід до соціальної інтеграції формувався на перетині правозахисного руху і державної політики. У 2019 році був ухвалений Закон про доступність Канади (Accessible Canada Act), що став важливим кроком у створенні інклюзивного середовища. Закон зобов'язує федеральні установи усувати бар'єри у сфері працевлаштування, послуг, інформації, транспорту, а також у доступі до будівель [31]. Канада активно залучає осіб з інвалідністю до процесу формування політик. Діє низка консультаційних органів при уряді, а громадські організації беруть участь у розробці нормативних актів, що забезпечує реальний вплив громадськості на прийняття рішень. Окрім законодавчого підґрунтя, велику роль відіграють регіональні програми. Наприклад, у провінції Онтаріо діє Ontario Disability Support Program (ODSP), яка надає щомісячну фінансову допомогу для покриття базових потреб – харчування, одягу, житла, а також покриття витрат на ліки й оптику. Важливо, що програма включає служби підтримки зайнятості, які допомагають людям з інвалідністю не лише знайти роботу, а й зберегти її та розвиватися професійно. Крім цього, в Онтаріо доступна Програма допоміжних пристроїв (ADP), яка частково компенсує вартість інвалідних візків, ходунків, позиційного обладнання та інших технічних засобів, що суттєво полегшують життя людей з порушеннями мобільності. Також передбачені податкові пільги (Disability Tax Credit) і зареєстрований план заощаджень для людей з інвалідністю

(RDSP), що стимулює довгострокову фінансову незалежність. Для студентів доступні стипендії BSWD і CSG-PDSE, які компенсують витрати на спеціальні освітні послуги та обладнання, пов'язані з інвалідністю [32]. Такий широкий спектр підтримки забезпечує не лише базові потреби, а й інтеграцію в освіту, ринок праці та громадське життя.

Німецька модель соціальної інтеграції орієнтована на забезпечення рівних можливостей через інструменти соціального страхування, правових гарантій та квотування працевлаштування. Відповідно до закону SGB IX (Sozialgesetzbuch IX), компанії, в яких працює понад 20 осіб, зобов'язані забезпечити не менше 5% робочих місць для людей з інвалідністю [33]. Порухення цієї квоти тягне за собою сплату компенсаційного збору, кошти з якого спрямовуються на підтримку інтеграційних підприємств. Такі підприємства створюють адаптовані робочі місця з гнучким графіком, супроводом менторів і соціальних працівників. Крім того, в Німеччині розвинена мережа спеціальних майстерень для людей з інвалідністю (Werkstätten für behinderte Menschen), в яких вони можуть працювати окремо від осіб без інвалідності та отримувати соціальну підтримку. Фактично, це установи для інтеграції людей з інвалідністю до трудового життя в Німеччині. У 2023 році в Німеччині налічувалось близько 700 таких майстерень, в яких працювали 310 тисяч людей з інвалідністю. 75% усіх працівників майстерень – це люди з інтелектуальними порушеннями, 21% – з психічними порушеннями і 4% – з фізичними порушеннями [34].

Японія демонструє особливий підхід до соціальної інтеграції, акцентуючи на впровадженні інноваційних рішень та широкій міжсекторальній взаємодії. Відповідно до Закону про сприяння зайнятості осіб з інвалідністю, японські компанії також дотримуються системи квотування, а за її недотримання сплачують штрафи [35]. Унікальною рисою японської системи є інтеграція людей з інвалідністю у високотехнологічну сферу. Наприклад, у 2018 році в Токіо відкрився Dawn Avatar Robot Café, де обслуговування здійснюють дистанційно керовані роботи, якими керують

люди з тяжкими формами інвалідності прямо зі своїх домівок, що є не просто технологічною новинкою, а прикладом справжнього інклюзивного мислення. Оператори – або, як їх називають, «пілоти» - керують роботами з інвалідного візка чи ліжка, використовуючи мишку, планшет або пульт дистанційного керування. Самі роботи оснащені камерами, мікрофонами, динаміками й навіть мають бейджики з іменем і фото свого пілота, що створює персоналізований контакт із клієнтами. Вони приймають замовлення, приносять страви й прибирають столи. Роботи можуть бути вдягнені у шарфи чи капелюшки – такі дрібниці перетворюють сервіс на теплий, людський досвід. Проєкт здобув головний приз Good Design Awards, а організатори премії зазначили, що кафе стало відправною точкою для створення нових можливостей працевлаштування для людей з різними формами інвалідності, що особливо актуально для Японії, де понад чверть населення має обмеження у праці через фізичні або психічні захворювання, або вік [36].

Попри відмінності в підходах, досвід провідних країн демонструє кілька спільних закономірностей. По-перше, успішна соціальна інтеграція неможлива без політичної волі та чіткої законодавчої бази. По-друге, ключову роль відіграє участь самих осіб з інвалідністю у прийнятті рішень, а також розвиток громадянського суспільства. По-третє, важливо створювати комплексну систему підтримки, яка охоплює всі сфери життя – від освіти до житла та культури. Для України, яка нині переживає складні трансформації, цей досвід може слугувати цінним орієнтиром. Адаптація найкращих практик – не копіювання моделей, а гнучке впровадження ефективних рішень із врахуванням власного контексту, ресурсів і викликів, зокрема наслідків повномасштабної війни, яка істотно вплинула на становище людей з інвалідністю.

3.2 Інклюзивна освіта та створення безбар'єрного середовища

Розбудова інклюзивного суспільства неможлива без глибоких змін у

системі освіти та фізичному і соціальному середовищі, в якому живуть і навчаються особи з інвалідністю. Інклюзивна освіта – це не лише про інтеграцію, а передусім про рівність можливостей, повагу до різноманіття і визнання права кожної дитини на повноцінне навчання у загальноосвітньому просторі. У свою чергу, створення безбар'єрного середовища означає усунення фізичних, інформаційних, інституційних та ментальних бар'єрів, які перешкоджають реалізації цього права.

Україна за останнє десятиліття зробила важливі кроки на шляху до інклюзивної освіти. Було змінено законодавчу базу, зокрема ухвалено Закон України «Про освіту» [37], який офіційно закріплює інклюзивну модель навчання. Проте практична реалізація інклюзії в освіті досі залишається нерівномірною та фрагментарною. Часто створення інклюзивного освітнього простору зводиться до облаштування пандусів або найму асистента вчителя, у той час як потреби дитини чи студента з інвалідністю значно ширші. Водночас інклюзія не повинна зводитися лише до фізичної доступності закладу чи формального включення учня в навчальний процес. Вона потребує комплексного підходу, що охоплює індивідуальну адаптацію освітньої траєкторії, підготовку вчителів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, створення мультидисциплінарних команд підтримки за участю логопедів, психологів, соціальних працівників, ерготерапевтів. Важливою умовою ефективної інклюзії є налагоджена співпраця між закладами освіти, інклюзивно-ресурсними центрами (ІРЦ), місцевою владою та родинами учнів. Як підкреслює освітній омбудсмен, - «залучення батьків до освітнього процесу не лише забезпечує дотримання прав дитини, а й зміцнює партнерські відносини між усіма учасниками освітнього середовища, що є запорукою сталого інклюзивного розвитку» [38].

Окремо варто звернути увагу на проблему інклюзії у вищій освіті, де студенти з інвалідністю часто стикаються з непрямими бар'єрами: відсутністю доступних навчальних матеріалів, цифрових ресурсів, можливості індивідуального графіка. Тому доцільним є впровадження інституційної

політики університетської інклюзії – з визначеними координаторами, планами доступності, системою моніторингу. Безбар'єрність – це не лише про фізичний доступ. Вона передбачає створення середовища, яке дозволяє кожній людині діяти на рівних умовах. Це стосується інфраструктури, транспорту, інформації, сервісів, і, звісно, освітніх інституцій. У 2021 році була розроблена «Національна стратегія безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [39], яка має на меті системно інтегрувати принципи універсального дизайну в політики держави, що є важливим кроком, але його ефективність напряду залежить від готовності місцевої влади та освітніх закладів до впровадження змін. На нашу думку, для впровадження змін необхідно:

- забезпечити відповідність навчальних приміщень стандартам доступності (від дверних прорізів до тактильних навігаційних елементів);
- створити єдиний відкритий онлайн-ресурс з методичних рекомендацій щодо безбар'єрності в освітніх установах;
- запровадити аудит доступності як інструмент регулярного контролю;
- стимулювати залучення людей з інвалідністю до розробки архітектурних і організаційних рішень.

Варто враховувати і виклики, що виникли в умовах воєнного стану: значна частина освітньої інфраструктури постраждала або не відповідає умовам безпеки, що створює додаткові ризики для дітей і студентів з інвалідністю. За таких обставин принцип безбар'єрності має також включати евакуаційні маршрути, кризову логістику та гнучкі формати навчання. Інклюзивна освіта має потенціал змінювати не лише досвід окремих учнів, а й культуру всього суспільства. Вона формує толерантність, взаємоповагу, розуміння цінності людського різноманіття. Учні та студенти, які з дитинства навчаються у спільному просторі з ровесниками з інвалідністю, виростають з усвідомленням того, що кожен має право на гідне життя, незалежно від особливостей. Таким чином, потрібно впровадити:

- системну антистигматизаційну роботу в шкільному середовищі (тематичні уроки, просвітницькі заходи, зустрічі з громадськими активістами);

- медіа-кампанії, спрямовані на зміну суспільного ставлення до людей з інвалідністю;
- залучення молоді до проєктів соціального волонтерства;
- підтримку шкільних і студентських ініціатив у сфері інклюзії через міні-гранти та конкурси.

Підготовка педагогів і освітніх менеджерів до роботи в інклюзивному середовищі також має бути невід'ємною частиною освітньої політики. Йдеться як про розширення змісту педагогічної освіти, так і про підвищення кваліфікації вже працюючих фахівців. Доцільним буде створення міжрегіональних центрів інклюзивної педагогіки з консалтинговою, навчальною та дослідницькою функцією [40].

Одним із перспективних напрямів розвитку інклюзивної освіти є використання інноваційних технологій, зокрема засобів дистанційного навчання, програм з адаптивним інтерфейсом та сервісів штучного інтелекту. Після початку повномасштабної війни та зростання кількості осіб з інвалідністю, у тому числі серед ветеранів, потреба в таких рішеннях лише зросла. Наприклад, створення онлайн-кабінетів, де студенти з інвалідністю можуть взаємодіяти з викладачем у зручний час і форматі, є ефективною альтернативою традиційним аудиторним заняттям. Такі підходи потребують не лише спеціально підготовленого педагогічного складу, але й цифрових платформ, розроблених відповідно до міжнародних стандартів доступності, зокрема WCAG (Web Content Accessibility Guidelines). Ці рекомендації охоплюють ключові аспекти веб-доступності: сприйнятність інформації, зручність навігації, зрозумілість інтерфейсу та технічну сумісність з асистивними технологіями. Згідно з роз'ясненням експертів у галузі веб-розробки, дотримання стандартів WCAG є критичним для того, щоб люди з різними видами інвалідності могли користуватися освітніми цифровими ресурсами на рівні з усіма [41].

У цьому контексті особливо цінним є міжнародний досвід, який може бути адаптований до українських реалій. Наприклад, як раніше наведений

досвід Японії (ресторан Dawn Avatar Robot Café), може бути адаптований для освітнього простору, зокрема в організації інклюзивних онлайн-лабораторій, дистанційних курсів або навіть гібридного наставництва, коли студент або школяр з інвалідністю отримує підтримку через цифрові канали у реальному часі. Окрім того, практичне залучення громадських організацій до створення інклюзивного освітнього середовища має бути посилене. Саме вони часто є провідниками змін у громадах, реалізуючи проєкти з адаптації шкіл, надання психологічної підтримки або навчання педагогів. Доцільно створити механізми інституційного фінансування таких ініціатив на конкурсній основі, а також передбачити консультативно-методичний супровід з боку Міністерства освіти і науки України.

Важливою є також роль бізнесу в реалізації інклюзивних принципів – не лише як потенційного роботодавця для випускників з інвалідністю, але і як партнера у створенні матеріально-технічної бази для освітніх закладів. Наприклад, компанії можуть підтримувати розробку адаптивного програмного забезпечення, оснащення інклюзивних STEM-лабораторій або надавати гранти на навчання. У зв'язку з цим, серед перспективних напрямів державної політики, на нашу думку, варто відзначити:

- інституційне закріплення інклюзивної політики в кожному закладі освіти через призначення координатора з інклюзії та регулярне оновлення внутрішніх регламентів і стандартів;
- розширення доступу до якісної інклюзивної дошкільної освіти, що дасть змогу формувати позитивне ставлення до різноманіття з раннього віку;
- запровадження системного моніторингу доступності освітніх послуг та громадських просторів із публічною звітністю;
- розвиток інклюзивного освітнього лідерства – підготовка управлінців, які вміють впроваджувати зміни на місцях і залучати до процесу ширше коло стейкхолдерів.

Таким чином, інклюзивна освіта та створення безбар'єрного середовища мають розглядатися не як додаткові функції системи, а як її ключовий

пріоритет. Їх реалізація залежить від стратегії на рівні держави, готовності конкретних освітніх закладів до змін і підтримки з боку суспільства. Успішне поєднання політичної волі, міжсекторальної взаємодії, інноваційних рішень та людської емпатії може забезпечити дійсно рівні можливості для всіх, незалежно від фізичних або ментальних особливостей.

3.3 Програми підтримки працевлаштування та соціального підприємництва

У контексті формування інклюзивного суспільства та подолання соціальної ізоляції осіб з інвалідністю, питання їх працевлаштування й економічної самореалізації стає критично важливим. Забезпечення доступу до ринку праці, створення умов для професійного розвитку, а також підтримка соціального підприємництва виступають одними з ключових механізмів інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя. У сучасній Україні, особливо в умовах війни та пов'язаних з нею соціально-економічних викликів, ці питання набули ще більшої актуальності. Втрата працездатності, зміна місця проживання, зниження економічної активності населення створюють додаткові бар'єри для осіб з інвалідністю, які й раніше були менш конкурентоспроможними на ринку праці.

Державна політика України щодо працевлаштування осіб з інвалідністю базується на кількох головних напрямках: наданні квот для роботодавців, розвитку служб зайнятості, реалізації освітніх програм професійної реабілітації, стимулюванні роботодавців до створення робочих місць та підтримці соціального підприємництва. Одним із базових законодавчих актів у цій сфері є Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [42], відповідно до якого підприємства, установи та організації з кількістю працівників понад 8 осіб зобов'язані забезпечити квоту на працевлаштування осіб з інвалідністю – не менше 4% від загальної чисельності штату. Однак на практиці ця норма часто або формально

виконується, або обходиться через фіктивне працевлаштування чи сплату штрафів. Водночас досвід доводить, що саме підтримка реального працевлаштування, адаптація робочих місць та менторський супровід при виході на роботу дають довготривалий позитивний результат як для працівника, так і для роботодавця.

Державна служба зайнятості України також реалізує низку програм, спрямованих на підтримку осіб з інвалідністю. Серед них – професійна орієнтація, навчання або перекваліфікація, надання грантів для започаткування власної справи, допомога в адаптації на новому робочому місці. Одним із інноваційних підходів до залучення людей з інвалідністю до економіки є розвиток соціального підприємництва. Це особлива форма бізнесу, яка поєднує економічну діяльність з соціальною місією – зокрема, створення робочих місць для соціально вразливих категорій, включаючи осіб з інвалідністю. У 2020 році було затверджено «Концепцію реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року», яка передбачає «створення нормативно-правової бази та здійснення заходів для впровадження міжнародних стандартів ведення соціально відповідального бізнесу в діяльність суб'єктів господарської діяльності для забезпечення сталого розвитку України та підвищення суспільного добробуту» [43].

Варто зазначити, що значну роль у підтримці працевлаштування відіграють громадські та міжнародні організації. Наприклад, у 2023 році за підтримки ПРООН, Фонду Східна Європа та інших партнерів реалізовано декілька програм мікрогрантів для ветеранів та осіб з інвалідністю. Однією з таких ініціатив став проєкт «Гуркіт», що підтримує підприємців з інвалідністю, які започатковують соціально значущі бізнеси. Програма «EU4Skills» також передбачає модернізацію професійно-технічної освіти з акцентом на інклюзивність і доступність. Крім того, платформи на кшталт «Дія.Бізнес» розширюють доступ до консультацій, навчання та нетворкінгу для підприємців, у тому числі людей з інвалідністю.

Слід також відзначити позитивні приклади з регіонального рівня. Наприклад, у місті Дніпро функціонує інклюзивний хаб для людей з інвалідністю, який надає простір для навчання, роботи, психологічної підтримки та соціалізації. У Львові розвивається ініціатива «Майстерня мрій», яка не лише виготовляє унікальні вироби ручної роботи, але й працевлаштовує молодь з ментальними порушеннями [44]. Подібні приклади доводять, що за наявності політичної волі, міжсекторальної взаємодії та довіри між стейкхолдерами можна створювати життєздатні моделі інклюзивної економіки.

Попри поступ, перед системою все ще стоїть низка викликів. Серед них – відсутність загальнонаціонального реєстру соціальних підприємств, нечіткі критерії їх визначення, брак доступу до фінансування, слабка обізнаність роботодавців про можливості інклюзії, а також стереотипи, що зберігаються на рівні як суспільства, так і окремих інституцій. Важливим напрямом розвитку є створення платформи міжгалузевої співпраці – де уряд, бізнес, освіта, громадськість і міжнародні партнери координують зусилля для реалізації спільної стратегії інклюзивного ринку праці.

Підвищення інклюзивності економіки вимагає також трансформації у системі освіти, зокрема розширення доступу до профорієнтаційних програм для учнів з інвалідністю, адаптації програм професійно-технічної освіти, створення інструментів переходу від навчання до першого робочого місця. Практика показує, що найефективнішими є моделі наставництва та коучингу, коли людина з інвалідністю отримує супровід не лише під час працевлаштування, а й у процесі адаптації на новому місці.

Ще одним важливим напрямом розвитку програм працевлаштування є цифровізація послуг для осіб з інвалідністю. У сучасних умовах цифрова грамотність і доступ до онлайн-сервісів відкривають нові можливості не лише для пошуку роботи, але й для самозайнятості, фрілансу, дистанційного навчання. Зокрема, платформи на кшталт «Дія» та оновлені сервіси державної служби зайнятості поступово стають доступнішими для людей з порушеннями

зору, слуху чи моторики. Однак повна відповідність державних цифрових ресурсів вимогам доступності Web Content Accessibility Guidelines [41] залишається завданням на майбутнє. Крім того, навіть у випадках технічної доступності, важливо враховувати потреби користувачів у супровідних поясненнях, спрощених інструкціях та адаптованому контенті, з урахуванням когнітивних особливостей окремих груп.

Варто звернути увагу й на особливу категорію людей з інвалідністю – ветеранів, які отримали поранення внаслідок участі у бойових діях. Їх повернення до мирного життя та працевлаштування потребує комплексного підходу, що поєднує медичну та психологічну реабілітацію, підтримку родини, перекваліфікацію та пошук роботи, яка б відповідала новим можливостям та інтересам. На рівні держави реалізуються окремі програми для ветеранів, зокрема грантові конкурси на започаткування бізнесу (наприклад, програми Українського ветеранського фонду [45]), однак для більшості ветеранів із інвалідністю залишається актуальною проблема тривалого безробіття, особливо в сільській місцевості. Тут важливо розвивати місцеві ініціативи, створювати спільноти підтримки, забезпечувати інформаційну прозорість щодо наявних можливостей.

У перспективі важливим є створення національного каталогу соціальних підприємств, надання їм чіткого юридичного статусу, створення спеціальних податкових і кредитних умов, а також розвиток системи соціального інвестування, що дозволить зробити соціальне підприємництво більш стійким та масштабованим. Крім того, доцільно підтримувати міжрегіональні обміни досвідом, навчальні візити, інкубаційні програми для майбутніх підприємців з інвалідністю, що не лише підвищить їхню мотивацію, а й сприятиме розвитку підприємницької культури загалом.

Таким чином, програми підтримки працевлаштування та соціального підприємництва мають розглядатися не як окрема соціальна політика, а як інструмент побудови інклюзивної економіки. Їхній успіх залежить від багатьох чинників – політичної волі, доступного фінансування, правової бази,

освітньої інфраструктури, але передусім – від зміни суспільного ставлення до осіб з інвалідністю як повноправних і цінних учасників економічного життя. Суспільство, яке інвестує у потенціал кожного, створює майбутнє, в якому жодна людина не залишається осторонь.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження за темою кваліфікаційної роботи «Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю: сучасні виклики та перспективи» можемо зробити наступні висновки:

- визначено поняття та сутність соціальної інтеграції. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю – це не гасло, а щоденна спільна праця. Вона передбачає як готовність людини долучатися до суспільства, так і здатність суспільства створити для цього гідні умови. Відповідальність за інтеграцію лежить на всіх: державі, громадськості, бізнесі й кожному з нас. Йдеться не лише про включення в існуючу систему, а про її зміну задля рівного місця для кожного;

- окреслено основні складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю – це процес активного включення їх у всі сфери життя, що потребує як особистісного розвитку, так і змін у суспільстві. Вона базується на суб'єктності людини, її активній участі та підтримці з боку держави, громади і фахівців. Успіх інтеграції можливий лише за умови спільної відповідальності та створення безбар'єрного середовища, де кожен має рівні можливості для самореалізації;

- проаналізовано сучасний стан соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні. Сучасний стан соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні демонструє як позитивні зрушення, так і серйозні виклики. Зростання чисельності осіб з інвалідністю, зокрема через наслідки війни, супроводжується певним покращенням у сфері працевлаштування, особливо в небюджетному секторі. Громадські об'єднання залишаються важливим чинником інтеграції, хоча стикаються з проблемами зменшення членства через міграцію та демографічні зміни. Регіональні дисбаланси в їхній активності свідчать про потребу цільової державної підтримки;

- проведено аналіз проблем та бар'єрів у процесі інтеграції осіб з інвалідністю. Процес соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні все ще

супроводжується низкою суттєвих бар'єрів. Незважаючи на скорочення кількості інтернатів, нестача альтернативної підтримки посилює ризик ізоляції. Проблемами залишаються інфраструктурна недоступність, нерівномірна регіональна підтримка та обмежений доступ до якісних освітніх і соціальних послуг;

- розглянуто досвід зарубіжних країн у соціальній інтеграції осіб з інвалідністю. Досвід Швеції, Канади, Німеччини та Японії демонструє, що успішна соціальна інтеграція осіб з інвалідністю ґрунтується на законодавчій підтримці, доступі до освіти та праці, участі самих людей з інвалідністю у формуванні політик, а також використанні сучасних технологій;

- наведено шляхи покращення інклюзивної освіти та створення безбар'єрного середовища. Інклюзивна освіта та безбар'єрне середовище – це основа для побудови справді рівноправного суспільства. Попри прогрес у законодавстві, в Україні ще існує розрив між формальними нормами та реальними умовами доступу до освіти. Для ефективної інклюзії потрібен системний підхід: підготовка педагогів, доступна інфраструктура, інституційна підтримка та участь громадськості. Особливої актуальності ці питання набули в умовах війни. Залучення цифрових технологій, досвіду громадських організацій і партнерства з бізнесом може значно прискорити зміни. Важливо, щоб інклюзія стала не винятком, а стандартом у всіх освітніх закладах;

- розглянуто програми підтримки працевлаштування та соціального підприємництва. Програми працевлаштування та соціального підприємництва є важливим інструментом інтеграції осіб з інвалідністю. Для їх ефективності потрібні правові зміни, міжсекторальна співпраця та подолання стереотипів. Успіх залежить від поєднання державної підтримки, місцевих ініціатив і зміни суспільного ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черниш А. Р. Соціальна інтеграція молоді як вид соціального захисту молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. Вип. № 4. с. 175 – 180.
2. Курносенко Л. Соціальна інтеграція об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації: теоретичні підходи. *Теорія та історія державного управління*. 2019. Вип. № 3 (79). с. 20 – 25.
3. Палагнюк О. В. Соціально-психологічні аспекти соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій: спроба концептуалізації. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2022. Вип. № 1. с. 67 – 76.
4. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / [О. Г. Злобіна, М. О. Шульга, Л. Д. Бевзенко та ін.] ; за наук. ред. О. Г. Злобіної. - Київ: Інститут соціології НАН України. 2016. 276 с.
5. Мартинюк Т. А. Теорія і практика соціальної інтеграції молоді з інвалідністю засобами соціокультурної анімації: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ. 2020. 547 с.
6. Тоцький Є. Окремі питання професійної реабілітації осіб з інвалідністю. *Збірник тез доповідей студентів економіко-правового факультету МДУ за результатами участі у Декаді студентської науки*. 2025. с. 65 – 68.
7. Костенко Т. Психологічні аспекти підготовки до орієнтування в просторі незрячих дітей та з порушеннями зору. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць*. 2019. Вип. № 15. с. 163 – 172.
8. Кравчук Л. С. Пріоритетність саморозвитку в професійній підготовці фахівця корекційної освіти. *Навчання і виховання в інклюзивному освітньому просторі: теорія та практика: тези доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 2024. с. 93 – 95.
9. Мудрий Я. С. Інтеграція дітей з вадами зору у соціальне середовище загальноосвітньої школи. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*.

2016. Вип. № 26. с. 151 – 161.

10. Жорняк А. М. Понятійний апарат у сфері державної політики щодо соціальної інтеграції дітей та молоді з інвалідністю. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. № 3 (46). с. 89 – 99.

11. Ходикіна Ю. Особливості розвитку моторної пам'яті у дітей старшого дошкільного віку та молодшого шкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. № 10 (55). с. 112 – 124.

12. Мартинюк Т. Основні складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. Вип. №4 (11). с. 183 – 189.

13. Петрук В. Етичні засади роботи соціального працівника з дітьми з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. Вип. № 5. с. 52 – 60.

14. Катеринич А. А. Соціальна інтеграція молоді з інвалідністю засобами театрального мистецтва : дис. ... д-ра філософії в галузі соціології : 231. Київ. 2025. 288 с.

15. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. *Академія праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. 275 с.

16. Державна служба статистики України. Статистичний збірник «Регіони України». Київ, 2022. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2023-07/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%201.pdf>

17. Державна служба статистики України. Збірник «Статистичний щорічник України». Київ, 2023. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024-02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%89%D0%BE%D1%80%D1%96%D1>

[%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%202022%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf](#)

18. Державна служба статистики України. Збірник «Статистичний щорічник України». Київ, 2024. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf

19. Ліга сильних. Дослідження потреб осіб з інвалідністю у засобах до існування та доступу до ринку праці в умовах війни в Україні. (17 грудня 2024 року – 13 січня 2025 року). URL: https://ls.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/zvit_17.02_fin-1.pdf

20. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Сприяння зайнятості та створенню робочих місць для осіб з інвалідністю. URL: <https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/robotodavcyam/spriyannya-zajnyatosti-ta-stvorennnyu-rm-dlya-osib-z-invalidnistyu>

21. Конфедерація роботодавців України. Інформаційно-аналітична система «Працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні». URL: <https://pwd.employers.org.ua/ua/analytics>

22. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Громадські об'єднання осіб з інвалідністю, які співпрацюють з територіальними відділеннями Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю станом на 01.01.2023. URL: <https://www.ispf.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/%D0%93%D0%9E%201-03-01%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2001.01.2023.docx>

23. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Громадські об'єднання осіб з інвалідністю, які співпрацюють з територіальними відділеннями Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю станом на 01.01.2024. URL: <https://www.ispf.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/%D0%93%D0%9E%201-04-02%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2001.01.2024.docx>

24. Організація Об'єднаних Націй в Україні. Звіт про результати діяльності за 2024 рік. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-05/United%20Nations%20Annual%20Results%20Report%202024_Ukrainian.pdf

25. Міністерство освіти і науки. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

26. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Інформація щодо забезпечення за державною програмою 2507110 «Соціальний захист осіб з інвалідністю» у 2023 році за напрямом використання бюджетних коштів «Забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, виплату грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби». URL: <https://www.ispf.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/240116%20%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%2001.01.2023%20-%2031.12.2023.xlsx>

27. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Інформація щодо забезпечення за державною програмою 2507110 «Соціальний захист осіб з інвалідністю» у 2024 році за напрямом використання бюджетних коштів «Забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, виплату грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби». URL: <https://www.ispf.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/250103%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%202024%20%D1%80%D1%96%D0%BA.xlsx>

28. Swedish Social Insurance Agency. The LSS Act: Support and Service for Persons with Certain Functional Impairments. URL: <https://www.independentliving.org/docs3/englss.html>

29. Sources of data on disability. Presentation on national experience by Sweden. URL: <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/meetings/2017/new->

[york--disability-egm/Session%204/Sweden.pdf](#)

30. Särskild stödperson för introduktions- och uppföljningsstöd – SIUS. URL: <https://arbetsformedlingen.se/other-languages/english-engelska/additional-support/support-a-z/sarskild-stodperson-for-introduktions--och-uppfoljningsstod---sius>

31. Justice Laws Website. Accessible Canada Act (SC 2019, c. 10). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-0.6/>

32. Spinal Cord Injury Ontario. Funding Support. URL: https://sciontario.org/life-with-a-mobility-disability/funding-support/?gad_source=1&gad_campaignid=21344426389&gbraid=0AAAAADlTGerpe2ifJWL6muDdpVl3wAqIP&gclid=Cj0KCQjw0LDBBhCnARIsAMpYlArp4Rf9VkAF3Ik2J7ayvq4ChCXrzt4kiUUL9C_l8CcoY92Kq7dKGs4aAqnTEALw_wcB

33. Bundesministerium für Arbeit und Soziales. Teilhabebericht – 2013. URL: <https://www.bmas.de/DE/Service/Publikationen/Broschueren/a125-13-teilhabebericht.html>

34. Bundesarbeitsgemeinschaft Werkstätten für behinderte Menschen. Institut der deutschen Wirtschaft Köln e.V. URL: <https://www.rehadat-statistik.de/statistiken/berufliche-teilhabe/wfbm/bagwfbm/>

35. Japan Organization for Employment of the Elderly, Persons with Disabilities and Job Seekers. URL: <https://www.jeed.go.jp/english/>

36. Рубрика. У ресторані Токіо працюють роботи, керовані людьми з інвалідністю: відео. URL: <https://rubryka.com/2021/11/30/robot-japan/>

37. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

38. Освітній омбудсмен України. Взаємодія батьків та інклюзивно-ресурсних центрів для забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://eo.gov.ua/vzaiemodiia-batkiv-ta-inkliuzyvno-resursnykh-tsentriv-dlia-zabezpechennia-prav-ditey-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy/2024/02/20/>

39. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

40. Фунтікова О. О. Педагогічні умови підготовки фахівців до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти. *Академічні візії*. 2024. Вип. № 35. с. 1 – 13.

41. Web Systems Solutions. Інтернет без бар'єрів: чому доступність веб-сайтів важлива вже сьогодні. URL: <https://web-systems.solutions/blog/webaccessibility-wcag/>

42. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

43. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

44. ГО «Майстерня мрій». URL: <https://dobro.ua/member/operator/go-maisternia-mriyi/>

45. Український ветеранський фонд. Конкурсні програми з фінансування проєктів ветеранського бізнесу. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/>

ДОДАТКИ

Додаток А. 2.1

Динаміка діяльності громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які співпрацюють із територіальними відділеннями Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю у 2023-2024 рр.

Територіальне відділення Фонду	Кількість громадських об'єднань осіб з інвалідністю		Кількість членів громадського об'єднання осіб з інвалідністю		З них осіб з інвалідністю	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Вінницьке	57	57	6279	6279	5230	5230
Волинське	8	8	29324	29226	24732	25864
Дніпропетровське	8	8	6802	6802	6541	6541
Донецьке	-	3	-	29	-	23
Житомирське	34	36	14371	12663	9766	8522
Закарпатське	18	18	47614	47614	45005	45005
Запорізьке	17	12	34178	21355	28911	16533
Івано-Франківське	4	4	51132	51132	51091	51091
Київське обласне	12	12	5242	5242	4136	4136
Кіровоградське	18	18	26579	26579	14580	14580
Луганське	-	2	-	584	-	582
Львівське	6	5	26752	26356	24460	24493
Миколаївське	6	6	24284	24284	23893	23893
Одеське	20	20	5198	5117	5075	4752
Полтавське	13	12	21420	9468	21126	8933
Рівненське	14	14	20691	20691	18434	18434
Сумське	31	26	7362	7153	6972	6660
Тернопільське	19	22	51 580	48391	10 163	9900
Харківське	14	14	37922	16555	27410	17672
Херсонське	9	9	4663	4663	4632	4632
Хмельницьке	18	23	13407	13633	13278	13384
Черкаське	9	10	5128	4439	4927	4223
Чернівецьке	8	8	14254	14254	13540	13540
Чернігівське	17	17	11314	11314	9148	9148
місто Київ	35	35	636 479	634322	510 943	507730
Всього	395	399	1 101 975	1 048 145	883 993	845 501

Джерело: побудовано автором за даними [22; 23]